

SZ
22.313

VARJAS

A KÖNYVTAR-
TUDOMÁNY ELVI
ALAPJA ÉS
RENDSZERE

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Orszépos Széchenyi Károly

OSZE

ORGANISATION FOR SECURITY AND CO-OPERATION IN EUROPE

SZ
2.313

AZ ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR KIADVÁNYAI
SZERKESZTI: VARJAS BÉLA
XXXII.

VARJAS BÉLA

A KÖNYVTÁRTUDOMÁNY ELVI ALAPJA ÉS RENDSZERE

1955

S2=62-22.313
MC 16.517
S.Z.

(R
2)

CHICAGO STEEL CO. DIVISION	
B. HENDERSON	
1955	9337

A könyvtártudomány elvi alapja és rendszere

1.

A „könyvtártudomány” — legalábbis könyvtáros szakkörökben — elég gyakran használt kifejezés, tartalmilag azonban még könyvtárosok előtt sem mindig egyértelműen világos és teljesértékű fogalom. Nem is szólva arról, hogy igen sokan, akik nem ismerik a könyvtári munkát, gyanakvással kapják fel a fejüket, s igen hamar odavetik: van egyáltalán könyvtártudomány?

A kérdés annál kevésbé lehet meglepő, mert a felszabadulás előtt nálunk a könyvtártudomány létezéséről alig néhány száz „bennfentes” tudott csak, ami egyébként jellemző egész könyvtárügyünk akkori fejletlenségére.

Tíz év óta ugyan nagyot fordult a világ. A tekintélyes állománnyal bíró régi könyvtáraink továbbfejlesztése mellett népi demokráciánk az újak egész szövevényes hálózatát teremtette meg. S bár a könyvtárak nemcsak a kutatómunka műhelyei, hanem a legidőállóbb hatású műveltség-terjesztő és -elmélyítő intézménnyé növekednek s a könyvtártudomány az egyetemen is tanszéket kapott, sőt a könyvtártudományról nemcsak beszélünk, hanem annak több ágát eredménnyel műveljük is, arra nálunk máig sem került sor, hogy megvizsgáljuk ennek a tudománynak a tartalmát. Önmagunk és mások számára is világosan megfogalmazzuk: mi is a könyvtártudomány?

Egy-egy szaktudomány kialakulása hosszas, néha évszázadokra nyúló fejlődési folyamat eredménye. Amikor egy tárgykör ismeretanyagát először kísérelük meg rendszerbe foglalni, törvényszerűségeit megállapítani, továbbfejlesztetni, a megfelelő szaktudomány valójában már régen megvan, él és virágzik.

Tudatos, rendszeres művelése csak fokozza fejlődését, eredményeinek hasznosítását. S minthogy ez a fejlődés sohasem lehet lezárt, befejezett, szükségképpen minden szaktudomány rendszere, tartalma, felosztása is változik, fejlődik.

Így a könyvtártudománynak is megvan a saját fejlődése, története, amelyet most nem célunk társadalomtörténetileg részletesebben elemezni. Még csak vázlatát sem nyújthatjuk ennek, pusztán néhány fő vonását szeretnénk megrajzolni. Azokat, amelyek a múltban hazai könyvtári viszonyainkra leginkább hatottak és a könyvtártudományról vallott mai felfogásunk kifejtéséhez és értékeléséhez is szükségesek.

2.

Amint általánosan ismeretes, a „könyvtártudomány” kifejezést először Martin SCHRETTINGER használta 1808-ban megjelent kézikönyvének címében: *Versuch eines vollständigen Lehrbuches der Bibliothek-Wissenschaft*. SCHRETTINGER, a müncheni bajor udvari könyvtár fiatal könyvtárosa ki is fejtí művében az új tudomány lényegét, amikor azt írja, hogy: „szilárd alapelveken nyugvó rendszeres foglalatok mindazoknak a tanoknak, amelyek alapján a gyűjtött könyvanyag célszerű könyvtárrá szervezhető”, mégpedig — amint hozzáfűzi — „minden tudományos igény gyors kielégítése céljából”.¹

Ez a csaknem 150 évvel ezelőtt kialakított megfogalmazás, ha erősen praktikus színezetű is, valójában igen sok lényeges elemét foglalja magába a könyvtártudomány mai tartalmának. A meghatározás szavai mögött sokkal több rejtőzik, mint amennyit SCHRETTINGER a könyvtártudományról szóló művében valóban rendszerbe öntött. Munkájában kizárólag a könyvtári szervező és feldolgozó gyakorlattal foglalkozik. (Lényegében tehát azzal, amit ma szűkebb értelemben vett könyvtártannak nevezünk.) De nyilvánvaló, hogy minden tudományos igény gyors kielégítésére megfelelő könyvtárat teremteni pusztán a könyvben foglalt ismeretek alapján nem lehet. Ezt kétségtelenül SCHRETTINGER is tudta. Hiszen maga is járatos volt irodalomban, történelemben és tudománytörténetben. De ő a gyakorlatból indult ki. A szűkség kényszerítette rá, hogy olyan könyvtári problémák elméleti megoldásán fáradozzék, amelyekkel előtte rendszeresen senki sem foglalkozott. Abban a korban élt, amikor a nagykönyvtári szervezés égető szükséggé vált.

A francia forradalom idején és azt követően Európa legtöbb országában a polgárság birtokába veszi a fejedelmi, főúri és egyházi könyvtárak jelentős részét s ezekből új nagy nemzeti, városi és egyetemi könyvtárakat alakít, vagy legalábbis arra kényszeríti a feudális világi és egyházi hatalmasokat, hogy addig elzárt könyvtáraik nyilvános használatát engedélyezzék. A történeti változások, a társadalmi átalakulás következtében lesz tehát sürgetően időszerű a százazrekre rúgó összehordott könyvanyag célszerű könyvtári rendezése és feldolgozása.

Ez készítette SCHRETTINGERT arra, hogy a könyvtári szervezés elméletét kidolgozza. Éppen ezeknek az ismereteknek a rendszerezésével akart könyvtáros kortársainak segíteni. Az eladdig 20—30 ezer kötetnél ritkán nagyobb, korlátolt nyilvánosságú könyvtárak gondozása ilyen problémák elé nemigen állította a könyvtárosokat, az irodalomban is csak elvétve és futólag érintenek szervezési kérdéseket. A XVI. századtól kezdve — hogy csak a jelentősebbeket említsük — először talán a svájci Konrad GESNER (1545), a modern bibliográfia atyja, a francia Gabriel NAUDÉ (1627), RICHELIEU és MAZARIN könyvtárosa, a skót John DURIE (1651), aki a közművelődés fontosságát hangoztatva, annak a forradalmi gondolatnak a megvalósítására törekszik, hogy minden könyvtár annyit ér, amennyire olvasóinak hasznára válik, és végül LEIBNITZ (1695), aki a könyvtár legfőbb értékét szintén a haszná-

¹ A mű első és második része 1808-ban, a harmadik 1810-ben, a negyedik és utolsó pedig 1829-ben jelent meg. Heft I., IV. 1.

latban látja, felvetnek néhány szervezeti problémát is.² De a könyvtárostól a XVIII. század végén mégis kizárólag csak könyvtörténeti, bibliográfiai és tudománytörténeti ismereteket követelnek meg speciális szaktudásként az irodalmi és történelmi vagy egyéb tudományos képzettségen kívül. Ennek a speciális könyvismereti szakanyagnak voltak már a XIX. század előtt is rendszerezői. Közülük Michael DENIST kell kiemelnünk, aki 1777-ben megjelent *Einleitung in die Bücherkunde* című kétkötetes művében a legteljesebben foglalta össze azt az ismeretanyagot, amelyre a könyvtárosnak szüksége van.³

A történettudományok kifejlesztésének nagy százada, a XVIII. század, elmélyíti a könyvekről szóló ismereteket is. A francia forradalom után pedig a könyvekről szóló tudomány még tovább szélesedik. A bibliográfiai, könyvtörténeti problémák a nagykönyvtárak alapítását követően sokasodnak meg igazán. Az intenzívebbé vált tudományos kutatás és a könyvtári rendszerező, feldolgozó munka a könyvtörténeti vizsgálódást egészen új, töretlen területekre irányítja és sajátos módszerének kialakítása felé vezeti. Példaképpen gondoljunk csak HAIN ősnymtatvány-kutatására. A könyvtárosok mindenkor világosan látták is, hogy a könyvtári munkában nélkülözhetetlenek a könyvtörténeti és bibliográfiai ismeretek. De ezeket mint történeti studiumokat egyelőre a történettudomány egyéb ágaival kapcsolták össze. A könyvtörténetet és a könyvtártant még nem érezték egy rendszerbe tartozónak, mert még nem ismerték fel szerves összefüggésüket. Ez volt az oka, hogy nemcsak SCHRETTINGER, hanem utána hosszú ideig még mások sem egyesítették közös rendszerben a könyvtártudomány történeti részét a könyvtári gyakorlat elméletével. A könyvtártudomány fogalma tehát tartalmában szinte a XIX. század végéig a könyvtárszervezés ismerete maradt. Megrekedt annál, amit SCHRETTINGER műve magába foglalt, az pedig jóval kevesebb, mint amennyit maga a szerző a könyvtártudományról szóló meghatározásában tartalmilag felölelt. A könyvtörténet, a bibliográfia és a SCHRETTINGER-féle könyvtártudomány külön élt és fejlődött egymás mellett, s hol az egyik, hol a másik került előtérbe közülük, aszerint, hogy a társadalmi fejlődés milyen igényeket támasztott a könyvtárakkal szemben.

A XIX. században jó ideig senki sem kísérelte meg, hogy SCHRETTINGER meghatározásából a következtetéseket levonva, a könyvtártudomány rendszerét a gyakorlati könyvtártanon túl is kiépítse. Sőt Németországban a század második felében egy indokolatlanul szigorú irányzat azt is kétségbe vonta, hogy jogos-e könyvtártudománynak nevezni a csupán könyvtári szervezésre vonatkozó tanokat s ezek összefoglalására a szerényebb *könyvtártan* elnevezést igyekezett elterjeszteni.⁴ Ugyanakkor — legalábbis nevében —

² GESNER, Konrad: *Bibliotheca universalis*. Zürich 1545.

NAUDÉ, Gabriel: *Advis pour dresser une bibliothèque*. . . Paris 1627.

DURIE, John: *Reformed library keeper*. 1651. (Ld. »The Library«. vol. 4. 1892. 81–89. l.)

LEIBNIZ: *Opera omnia*. Genevae 1768. Tom. 5. 209–214. l.

³ DENIS, Michael: *Einleitung in die Bücherkunde*. Wien 1777–1778. I. része a könyvtörténet ágaival foglalkozik; II. része tudománytörténet szakok szerint.

⁴ Ennek a XIX. század második felében Németországban jelentkező felfogásnak a hatását tükrözi nálunk FERENCZI Zoltán: *A könyvtártan alapvonalai*. Bp. 1903. című műve s a *könyvtártan* szónak nálunk kialakult jelentése, amely tartalmában nem a könyvtártudomány egészét, hanem csak a szűkebb könyvtárszervezési és technikai ismeretek rendszerét foglalja magába.

egy lépéssel közelebb hozták a könyvtörténeti studiumokat a könyvtárhoz, amidőn ezeknek a göttingeni egyetemen 1886-ban *könyvtári segédtudományok* elnevezéssel tanszéket szerveztek. Ezáltal a helyzet úgy fordult, hogy a könyvtörténet, írástörténet, kéziratlan, ősnymtatványismeret polgárjogot nyert az egyetemi oktatásban és a tudományok között, viszont a SCHRETTINGER által könyvtártudománynak nevezett könyvtárszervezési ismereteket kirekesztették az egyetemi oktatásból, sőt, már-már a tudományok köréből is. S éppen Németországban történt ez így, míg Olaszországban és az Egyesült Államokban ugyanez időben ennyire nem becsülték le a könyvtártant.

A technika fejlődése nyomán a századforduló idején azonban a világszerte hatalmas arányokban megnövekedett sajtó és könyvtermelés, amely nyomónkísérte és siettetette a társadalmi átalakulást, újra a könyvtárszervezeti kérdéseket helyezte előtérbe. Mégpedig két irányban. Egyrészt a nagykönyvtárak millióssá növekedett gyűjteményei szétfeszítették a régi szervezeti formákat, módszereket és eljárásokat. Az irodalom és a tudományok roppant differenciálódása következtében az anyagban való tájékozódás különösen a katalógizálási, osztályozási, raktározási rendszerek korszerűsítését követelte meg, de ezen kívül a kutatás és az olvasás igényének megnövekedése egy sereg új feladat és probléma elé is állította a könyvtári szolgálatot. Másrészt a könyvtárhasználat popularizálódása, a népkönyvtárak egész hálózati kiépítése, olyan szervezési és könyvtári módszertani kérdéseket vetett fel, amelyeknek elvi-elméleti kifejtése, megoldása és továbbfejlesztése halaszthatatlanná vált.

A könyvtártan megújulása, a könyvtártudomány gyakorlati ágainak elméleti továbbfejlesztése legerőteljesebben az Egyesült Államokban indult meg. Amerika gazdasági és társadalmi fejlődése a public library-k egész tömegét hívta életre, amelyeknek nemcsak az a célja, hogy a kapitalista termelés számára képzett munkásokat neveljenek, hanem egyúttal az is, hogy a bevándorlók millióit az amerikai államrend engedelmes polgáraivá tegyék. Ennek a könyvtári fejlődésnek nem egy világviszonylatban is mészszelhető eredményére hivatkozhatnánk. Csak kiragadott példaként említem ennek illusztrálására DEWEY tizedes osztályozási rendszerét. De a kényszerítő körülmények hatására hamarosan Európában is mindinkább szükségét érzik annak, hogy a modern követelményeknek megfelelően foglalkozzanak a könyvtárakban folyó gyűjteményszervezési munkával, a könyvtártani problémák kidolgozásával és megvitatásával. Ennek következtében századunk első évtizedeiben egyre tarthatatlanabbá válik és fokozatosan megváltozik az a méltánytalan felfogás, amely tudománynak csak a *könyvtörténeti* studiumokat volt hajlandó elfogadni, de a *könyvtártant* is felölelő *könyvtártudomány* létjogosultságát nem akarta elismerni. S valóban az egyetemi fokú amerikai, angol, francia, olasz és német könyvtárosképzésben is — néhol ugyan eléggé háttérbe szorítva — megtaláljuk a könyvtörténetiek mellett a könyvtártani előadásokat, mint amelyek a könyvtárosok számára elismerten nélkülözhetetlen szakmai ismereteket közölnek. Ezzel egyidőben a szakirodalomban mind határozottabban alakul ki az az elvi állásfoglalás, hogy a könyv- és könyvtártörténeti studiumok, valamint a könyvtártani ismeretek együttesen alkotják a könyvtártudományt. Hovatovább tehát megszűnik a szétszaggatottság: történeti és elméleti rész, könyvtörténet és könyvtártan végre egymásra talál a könyvtártudományban. Ez a lépés igen nagy jelentőségű, mert a könyvtártudomány fogalma, tartalma ezáltal lényegesen kiszélesedett. A vita

most már a tartalom és a két ág (a történet és elmélet) súlya, egymáshoz való viszonya közül forgott. Így Németországban több oldalról is megkérdőjelelték a könyvtártudomány rendszerének kiépítését. Ezek a rendszerezések szükségképpen egyoldalúak voltak, mert a német társadalmi fejlődésben az uralkodó könyvtártípus az évszázados hagyományokból kialakult tudományos könyvtár volt s e rendszerezések is kizárólag a tudományos könyvtárak igényeit szolgálták. A polgári tudomány a rendszerezés tekintetében általában csak részleteredményekig jutott el, de az összes felvetett problémára megnyugtatóan válaszolni nem tudott. Éppen ezért az utolsó három évtized vitái néhány szempontból számunkra is tanulságosak.

A vitában résztvevők között nem annyira a könyvtártudomány rendszerét, mint inkább tartalmát és feladatait vizsgálva, Adolf von HARNACK, a berlini porosz állami könyvtár főigazgatója, 1921-ben részben igen egyoldalú, másrészt viszont igen termékeny és előremutató gondolatokat vetett fel.⁵ Programjában a könyvtártudományi tanszék témakörét igyekezett felvázolni. Szerinte, ha a könyvtártudomány könyvtártant, kéziratant, paleográfiát, könyv- és könyvtártörténetet jelent, akkor nincs szükség könyvtártudományi tanszékre, mert a könyvtártan és a „régí könyv” önmagában kevés egy tanszék programjául, a többit pedig a paleográfiai tanszék is elláthatja. Programjának ezzel a negatív részével már kortársai sem értettek egyet. Másik, pozitív felének valóra váltására pedig — legalábbis Németországban — még nem értek meg a társadalmi előfeltételek. HARNACK ugyanis a könyvtártudomány valódi feladatát a *mai könyv- és sajtóügy tudományos vizsgálatában* látta, s azt kívánta, hogy ez a vizsgálódás pedagógiai, technikai és kereskedelmi szempontokra egyaránt kiterjedjen. Tanulmányozza a könyvstatistikát, a könyvtermelés feltételeit, a könyvkiadás és könyvkereskedelem feladatát és hatókörét, a könyv- és folyóirat-elosztást a tudományos szükségletek szempontjából, foglalkozzék a népművelés könyvtári kérdéseivel, a tudomány népszerűsítésének elvi problémáival és dolgozza ki az állami és társadalmi szervek könyvtárainak kezelésére és szervezésére vonatkozó irányelveket. HARNACK programja nem rendszeresen elgondolt, kidolgozott tervezet. Egyrészt teljesen megfelel a könyvtártudománynak egyik fontos ágáról, a bibliográfiáról, másrészt kirekeszt belőle olyan alapvetően hozzátartozó studiumokat, amelyek nélkül az ő általa követelt feladatoknak sem tudna az megfelelni. Amennyire elavult volt nézeteinek egyik fele, annyira előrelátó a másik. Ezt ma már aligha kell bizonyítanunk.

Mindaz, ami HARNACK elgondolásaiban életrevaló volt, és tovább szélesíthette volna a könyvtártudomány horizontját, nem Németországból indult ki. Az ő programja elsikkadt, a fasiszmusba torkolló német imperializmus nem tudott, de nem is akart megvalósítani belőle semmit.

A könyvtártudomány új ágai egyrészt az Egyesült Államok, másrészt viszont — s számunkra ez a fontosabb, mert a szocialista társadalom szükségleteiből fogantak, — a Szovjetunió könyvtári gyakorlatából nőttek ki. A nyomában felvirágzó szovjet könyvtári szakirodalom igen jelentős eredményeket hozott. V. E. VASZIL'CSENKO, Ju. V. GRIGEROV, A. V. KLENOV, V. N. DENISZEV, Z. N. AMBARCUMJAN, E. I. SAMURIN, L. N. TROPOVSZKIJ és mások tanulságokban gazdag munkássága beszédes bizonyítékai ennek.

⁵ HARNACK, Adolf von : *Erforschtes und Erlebtes*. 1923. 218—223. l. De a cikk már korábban is megjelent a *Vossische Zeitung* 1921. július 24-i számában.

A régi és a modern könyv társadalmi szerepének vizsgálatával foglalkozó kutatási ágak, ha nem is fejlődtek egyenletesen s az idő nyilván még újabbakat kelt majd életre, és talán lesznek köztük olyanok is, amelyek leszakadva önálló szaktudományként élnek tovább, de annyi máris világos, hogy a könyvtártudomány a kibontakozó új társadalmi rendben teljesebben ki szilárdan megalapozott teljesértékű, önelvű tudománnyá.

A polgári viszonyok között idáig sohasem érkezhettek el. A német szisztematizálók a két világháború között a tudományos könyvtár elefántesontornyába zárkózva hiába kísérelték meg fogalmát meghatározni, az elégtelen és bizonytalan elvi alapra szűk és ingatag építményt emelhetek csak. Akár Georg LEIDINGERT, akár Fritz MILKAUT idézzük, hogy a legjelentősebbekre hivatkozzunk csak, általában mindketten megmaradnak a könyvtörténet és a szűkebb értelmű könyvtártan témakörében, megtoldva azt néhány olyan studiummal, amelyre ugyan a könyvtári gyakorlatban szükség van, de más szaktudományokhoz tartoznak. LEIDINGER például a könyvtártudományt négy fő részre osztja: 1. könyvismeret, 2. irodalomismeret, 3. könyvtártörténet, 4. könyvtártan. Az első rész a könyvtörténeten kívül a jelenkor könyv- és sajtóügyét is magába foglalja. A második részt három csoportra bontja: a) irodalomtörténet, b) bibliográfia, c) tudománytörténet.⁶ Ezekből azonban csak a bibliográfia a könyvtártudomány sajátos ága. Az irodalomtörténet és tudománytörténet önálló diszciplínák és ilyen kapcsolatban csak társtudománynak, de nem a könyvtártudomány ágainak tekinthetők. Ebben a részben tehát könyvtártudományi tárgyak keverednek más szaktudományokkal, ami azzal magyarázható, hogy a felosztás, noha — LEIDINGER szerint — filozófiai-logikai alapvetésből indul ki, valójában a könyvtárosképzés gyakorlati szükségleteit csempészi bele a rendszerbe. Váltogatva alkalmazott két különböző szempont csak felemás szisztémát eredményezhet. Ez egyébként gyakori hibája a felosztásoknak.

HARNACKkal szemben LEIDINGERT ma is úgy tekintik, mint aki különösen a könyvtártudomány történeti ágainak jelentőségét emelte ki. Ugyanígy MILKAU is a történelmi studiumokat részesítette előnyben. Őt azonban nem annyira a könyvtártudomány rendszere izgatta, megelégedett azzal a bizonyossággal, hogy van könyvtártudomány. Nem dolgozta ki annak újabb felosztását, de felfogását híven tükrözi az általa szerkesztett *Handbuch der Bibliothekswissenschaft* nálunk is jól ismert három hatalmas kötete.⁷ HARNACK javasolataiból ő sem fogadott el semmit, a könyvtártannal általában igen mostohán bánt, de a történetiek közül befogadott minden studiumot, amire nézete szerint a könyvtárosnak munkájában szüksége lehet. MILKAUT is első-sorban oktatási szempontok vezették kézikönyve szerkesztésében. Ezzel ugyan a könyvtártudomány szakmai körvonalait még jobban elmosta, de művének mégis nagy érdeme, hogy a könyvtártudománynak a tudományos világban elismerést szerzett.

Minden addigi rendszernek azonban volt egy sarkalatos hibája: hiányzott belőlük az átfogó, egységes és a tárgy lényegét megragadó s kifejező elvi szempont. A polgári könyvtártudománynak ezt a hiányosságát talán Georg LEYH

⁶ LEIDINGER, Georg: *Was ist Bibliothekswissenschaft?* ZfB. Bd. 45. 1928. 440—455. 1.

⁷ *Handbuch der Bibliothekswissenschaft*. Hrsg. von Fritz MILKAU. Bd. 1—3., Register-Band. Leipzig 1931—42.

fogalmazta meg legvilágosabban, amikor 1940-ben a rendszerezéseket bírálva ezt írta : „A hiábavaló küzdelem végső oka azzal az egyszerű ténnyel magyarázható, hogy a könyvtártudomány nem más, mint egyes diszciplinák egymás mellé helyezett sorozata, amelyek nem tartalmilag, hanem csak egy alkalmi külső burok, a könyv teste által függenek össze. Hiányzik belőle az egységes szellemi mag, márpedig minden tudománynak ebből kell kifejlennie.”⁸

LEYH egyébként nem a könyvtártudomány létezését vonta kétségbe. Ezzel a megállapításával csak arra világított rá, hogy a könyvtártudomány helyes alapelvét még nem ismerték fel s így annak megnyugtató módon való belső rendszerezése sem sikerülhetett. S kétségtelenül ez a körülmény volt az oka annak, hogy egyesek abban is kételkedtek, vajon létezik-e egyáltalán könyvtártudomány.

A második világháború után a könyvtártudományról folytatott vita 1949-ben újra megindult s a könyvtárosok — LEYH figyelmeztetését követve — éppen a könyvtártudomány alapelvét igyekeztek megtalálni, s erre építeni annak rendszerét. De most már észrevehetően hatással volt rájuk az Egyesült Államok és a Szovjetunió könyvtárügyének fejlődése és természetesen a Német Demokratikus Köztársaság társadalmi átalakulása, amelyben a népkönyvtárügy fontos tényezővé vált. Ez a hatás — amint látni fogjuk — az alapelv megválasztásában és a felosztásban is érezhető. Elsőnek Joris VORSTIUS kísérelte meg a rendszeralkotást, aki 1949-ben megjelent tanulmányában elfogadta LEYHnek azt a kifogását, hogy a könyvtártudományt csak a „könyv teste” tartja össze, ami pedig nem elégséges alap egy tudomány számára, annál kevésbé, mert a könyv lényege a tartalom ; ő hát most a könyv tartalmából indult ki, s azt bizonyította, hogy a könyvtártudomány legfőbb feladata, vezető elve „a könyvtár gyűjteményeiben felhalmozott irodalom értékesítése a különböző kulturális célok szolgálatában”. Ehhez a meghatározáshoz nyilván abból a megfontolásból jutott el, hogy a vezérelnék olyannak kell lennie, amely tudományos és népkönyvtárakra egyaránt érvényes. Kétségtelen, hogy a könyvtárakban összegyűjtött irodalom hasznosítása a kutatás és közművelődés számára könyvtári feladat, de mégsem fogadható el a könyvtártudomány és annak rendszerezési alapelveül, mert nem öleli fel a könyvtártudomány feladatainak összességét, hanem annak csak egy részét. S VORSTIUS maga is arra kényszerül, hogy a könyvtártudomány tartalmának tagolásában sokkal tágabb — amint ő mondja — filozófiai-szociológiai alapvetésből induljon ki. Rendszere egyébként — amelyet bővebben nem részletez — két főfejezetre oszlik : „könyvtártanra és könyvtártörténetre ; ehhez járulnak még egyfelől a különleges könyvgyűjtemények (közművelődési és szakkönyvtárak) sajátos problémái, másfelől az irodalomismeret, egyetemes irodalomtörténet és az irodalomértékesítés általában (dokumentáció). A könyv külső története viszont (írás, nyomtatott könyv), csak segéd tudománynak tekinthető.”⁹

VORSTIUS is összekeveri tehát rendszerében a könyvtártudomány sajátos ágait más szaktudományokkal, s az alapelv kérdésében sem jutott el az elfogadható megoldásig. Könyvtörténet és könyvtártörténet között képtelen belső

⁸ LEYH, Georg : *Die deutschen Bibliotheken von der Aufklärung bis zur Gegenwart*. Handbuch der Bibliothekswissenschaft. Bd. 3. 750. l.

⁹ VORSTIUS, Joris : *Bibliothek, Bibliothekar, Bibliothekswissenschaft*. ZfB. Bd. 63. 1949. 172—185. l.

összefüggést teremteni, elszakítja egyiket a másiktól, olyannyira, hogy a könyvtörténetet kellő ok nélkül segédtudománynak minősíti.

Igazságtalan volna, ha elhallgatnók, hogy minden hibája mellett VORSTIUS felfogásában van haladó vonás is, amit felosztása nem tükröz és nem is tükrözhet, de elvi állásfoglalásában kifejezésre juttat. A könyvtártudomány német művelői — HARNACK javaslatai ellenére — a népkönyvtárügy kérdéseinek tudományos vizsgálatát nem tekintették feladatuknak. A MILKAU által szerkesztett nagy kézikönyv például még a könyvtártörténetben sem emlékezik meg a népkönyvtárakról.¹⁰ VORSTIUS igen helyesen amellett száll síkra, hogy a népkönyvtárügy problémáit tudományos vizsgálat tárgyává kell tenni, mert ez is könyvtártudományi feladat.

A könyvtárügy egységét még világosabban látja Albert PREDEEK, aki VORSTIUSzal csaknem egyidejűleg közzétett tanulmányában szintén megkísérelte a könyvtártudomány alapelvét megfogalmazni és rendszerét kifejteni.¹¹ De PREDEEK alapvetése is hibás. Szerinte a könyv- és könyvtárszociológia megteremtése válhatna a könyvtártudomány igazi feladatává. Felfogására jellemző, hogy részben a szovjet, de főként az amerikai könyvtárak vizsgálatából jut el ehhez a tetszetős, de valójában tarthatatlan elvi megállapításhoz. A polgári szociológia külsőséges és kívülről adaptált szempontjai nem fogadhatók el egy szaktudomány elvi alapjának. Ezt magából a szaktudományból, annak tárgyából kell kifejezni. Rendszerét nem is tudta PREDEEK erre az elgondolásra egységesen felépíteni. Ezt érezte meg benne KÓHALMI Béla is, aki *Vita a könyvtártudományról* című cikkében „egészben véve rögtönző jellegű”-nek minősítette a felosztást.¹²

PREDEEK a könyvtártudomány studiumait hat főcsoportban foglalja össze: I. a könyvtártudomány fogalma, feladata, II. segédtudományok, III. a könyvtárak berendezése és működése, IV. a könyvtárak funkciói, V. személyzet és képzés, VI. könyvtártörténet. Az első főcsoportba sorolja még a könyvtártudomány történetét és más szaktudományokhoz való kapcsolatainak vizsgálatát. A második főcsoport, a segédtudományok tarka egyvelege, eléggé túlméretezettnek tűnik. Kissé szédítő egymásutánban sorakoznak fel benne a szaktudományok: diplomatika, forrástörténet, irodalomtörténet, tudománytörténet, írók-tudósok életrajzai, tudományos szervezetek, összehasonlító nyelvészet, filozófia, pszichológia, pedagógia, történelem, művelődéstörténet, társadalomtörténet, közigazgatás, jog és statisztika. S ez még nem minden, mert ebbe a csoportba számúzi az írás- és könyvtörténetet összes ágazati diszciplínáival, beleértve a sajtóügyet is, valamint a bibliográfiát. Érdemes ennél egy pillanatra megállnunk, mert ime a könyvtörténetet PREDEEK is segédtudománynak tekinti. Feltűnő, hogy a rendszerezők közül éppen az utolsó kettő képviseli ezt a felfogást, de közelebbről egyik sem indokolja meg állásfoglalását, holott a könyvtörténetet évtizedek óta általában a könyvtártudomány szerves részének ismerik el. A kirekesztő nézet megerősödésében nyilván része van LEYH ama megállapításának, hogy a formális könyvtörténet és annak ágazati studiumai (írástörténet, kéziratos könyv, nyom-

¹⁰ Ezt a hiányt a *Handbuch* most készülő második kiadásában pótolni fogják.

¹¹ PREDEEK, Albert: *Die Bibliothekswissenschaft als Disziplin und Universitäts-lehrfach*. Aus der Welt des Buches. Festgabe zum 70. Geburtstag von Georg LEYH. Leipzig 1950. 169—184. l.

¹² KÓHALMI Béla: *Vita a könyvtártudományról* c. tanulmánya megjelenik *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve* 1954. sajtó alatt levő kiadványban.

tatott könyv, könyvkiadás, könyvkereskedelem, könyvillusztrálás stb. története), amelyeket csak a „könyv teste” kapcsol egymáshoz, valamint a szűkebb könyvtártan gyakorlati ismeretei megfelelő közös elvi alap nélkül nem foglalkathatók szervesen össze egy szaktudomány keretében. VORSTIUS hozzá is fűzi: LEYHnek igaza van, mert belső összefüggés hiányában a könyvtörténet egyes ágai szétesnek és öncélú studiumokká válnak.¹³ Alighanem ebből vonták le azt a következtetést, hogy a könyvtörténetet ilyenformán nem lehet szervesen beleépíteni a könyvtártudományba. Noha LEYH nem tagadta, hogy a könyvtörténet része a könyvtártudománynak. Hogy a könyvtörténet öncélú studiumok széthulló sorozatává vált, amelynek belső összefüggéseit nem látták meg s a könyvtártudományba sem tudták szervesen beleilleszteni, annak oka nem a könyvtörténetben, hanem a polgári történetszemléletben keresendő. De úgy látszik, más körülmény is elősegítette azt, hogy PREDEEK a könyvtörténetet, sőt a bibliográfiát is kiszorította a segédtudományok közé. Maga a „könyvtártudomány” kifejezés arra csábít, hogy csak azt érezzék bele tartozónak, ami *legszorosabban* a könyvtárra, annak szervezetére, funkciójára vonatkozik. S így az a nevetséges helyzet áll elő, hogy a könyvekre vonatkozó ismereteket kivetik a könyvtártudományból. (Ezek után már csak az hiányzik, hogy a könyveket is kiszorják a könyvtárakból.) A könyvtártudománynak ez a betűhöz tapadó értelmezése úgy látszik, nem egészen tréfa, mert Joachim KIRCHNER, aki a könyvtörténetet és a bibliográfiát az eddig általában elfogadott nézet szerint a könyvtártudomány részének tekinti, azt magyarázgatja: annak ellenére, hogy a könyvre vonatkozó studiumokat a könyvtáriakkal együtt a könyvtártudomány ágazati diszciplínáiként fogjuk fel, az egész szaktudománynak névadója azért még lehet annak könyvtári része.¹⁴ PREDEEK ezzel szemben arra törekszik, hogy „homogén” könyvtártudományi rendszert alakítson ki, akár öncsonkítás árán is.

Felosztásának III., IV. és V. csoportjában a könyvtártani témákat sorolja fel. A III.-ban a könyvtártípusok, a könyvtáráépület, felszerelés, állomány, szerzeményezés, raktározás, megóvás, katalógusok, használat, valamint a könyvtárjog és hatósági feladatok kérdéseit számlálja elő. A IV.-ben a könyvtár funkcióit foglalja össze. Ezt négy fejezetre bontja. Az első kettőben a tudományos és közművelődési könyvtárak speciális feladatkörét határozza meg: az előbbinél a szerzeményezéspolitikát, a felvilágosítást és dokumentációt, valamint a publikációkat, az utóbbinál az olvasók lélektanát, irányítását, rendezvények, kiállítások szervezését említi. E két fejezetben felosztásának jellegéből kifolyólag részben ismétlésekbe esik, részben pedig egységes témaköröket elszakít egymástól, azt a látszatot keltve, mintha azok kizárólag csak az egyik vagy másik könyvtártípus sajátos feladatai volnának. Míg oktatási szempontból esetleg hasznos lehet az anyag ilyenfajta szétbontása, tudományos rendszerezésben megengedhetetlen, hogy összefüggő témakör részeit a felosztás különböző területeire szétdobjuk (pl. szerzeményezés, — tudományos könyvtárak szerzeményezési politikája). A IV. csoport 3. fejezete a könyvtárak szociológiai és filozófiai problémáit érinti (ide sorolja a könyvtárstatisztikát is); a 4. fejezet pedig a könyvtárügyi vonatkozásokat: könyvtárközi együttműködés, könyvtárak telepítése, könyvtárhálózatok,

¹³ VORSTIUS i. m. 177. l.

¹⁴ KIRCHNER, Joachim: *Bibliothekswissenschaft*. (Buch- und Bibliothekswesen Heidelberg. 1951. 1. l.)

nemzetközi szervezetek, főbb címszavakat tartalmazza. Az V. csoportban a könyvtárosképzéssel, a könyvtártudományi intézetekkel; végül a VI. csoportban a könyvtártörténettel foglalkozik, amely így elszakítva a többi történeti studiumtól a levegőben lóg a rendszer végén.

A felosztásban elég sok az egyenetlenség és mesterkélttség. Olykor túlméretezett, mint ezt a segéd tudományok felsorolásában tapasztaltuk, ami nyilván abból a helytelen nézetből ered, amely minden ismeretanyagot, amire a könyvtárosnak szüksége van, bele akar erőszakolni a könyvtártudomány rendszerébe, holott a könyvtáros sokoldalú tudományos felkészültségének és a könyvtártudomány rendszerének tartalma nem azonos.

Máskor szükséztűn elsiklik fontos részek felett (I. III. csoport témáit), de ugyanakkor fölemlít viszonylag jelentéktlenebb témákat. Rendszerének jelentékeny hiányai is vannak. Csak példaképpen ragadunk ki néhányat: megfeledeznek a különgyűjteményekről (kéziratok, hírlapok, térképek, zene-művek, plakát- és aprónyomatvány stb.), a módszertani munka elméletéről és gyakorlatáról, a könyvtáraknak más tudományos és kulturális intézményekkel való kapcsolatáról stb.

Hibái és hiányosságai ellenére is PREDEEK rendszere — polgári viszonylatban — egyike a legrészletesebbnek. A könyvtártudomány alapelvének kérdésére ugyan megnyugtató választ ő sem adhatott, mert ahhoz hiányzott belőle is a történelmi materializmus módszere és szemlélete s ennek következtében rendszerét sem tudta szilárd alapon harmonikus egységbe olvasztani, de tanulmányával ő is bizonyosságot tett arról, hogy a könyvtártudomány él és létezik, akkor is, ha a polgári tudományosság elvi alapját fölismeri nem is tudta. Pedig van ilyen elvi alap.

3.

A tudományok összességének és az egyes szaktudományoknak rendszerezése nem elvont tudományos kérdés. Egy szaktudomány tárgyának, fogalmának és feladatának meghatározása e feladatoknak belső összefüggésük szerint történő kibontása, valamint az egész szaktudománynak más szaktudományoktól való elvi elhatárolása s ugyanakkor szoros összefonódásuk feltárása, nem elméleti probléma csupán. Ezeknek új szempontú megfogalmazása támogat a tudományos kutatás elmélyítésében, annak megtervezésében, a tudományos szakképzésben s végső fokon a gyakorlati munkában is. A Magyar Tudományos Akadémia 1954. évi nagygyűlésén éppen ezért indított vitát a tudományok osztályozásáról. FOGARASI Béla ez alkalommal elhangzott előadása többek között arra hívja fel a figyelmet, hogy nemcsak a tudományok osztályozása általában, hanem az egyes szaktudományok rendszerezése is igen elhanyagolt kérdés. „Az osztályozási rendszerek csak az egyes tudományok megkülönböztetésével foglalkoznak. Teljesen hiányzik az egyes tudományokon belül a belső felosztás, a belső osztályozás, illetőleg amennyiben ez az oktatási és szervezeti kívánalmak nyomása alatt létrejött, teljesen empirikus, esetleges jellegű.”¹⁵ Ez a megállapítás fenntartás nélkül vonatkozik a könyvtártudományra is, sőt ennek még egyértelmű megkülönbö-

¹⁵ FOGARASI Béla: *A tudományok osztályozásának elméleti és gyakorlati kérdései.* A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-történeti Tudományok Osztályának Közleményei. V. köt. 1—4. sz. Bp. 1954. 1—20. l.

tetése, elhatárolása sem történt meg a többi tudománytól. Pedig a szakmán belül is felmerült ennek igénye. Legutóbb KÖHALMI Béla a már fentebb idézett tanulmányát éppen azzal a felhívással fejezte be, hogy „az új szisztematika kérdését még meg kell beszélnünk.”¹⁶ Amit még sürgetőbbé tesz az a körülmény, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtártudományi Főbizottságának programjában ott szerepel „egy nagy magyar könyvtártudományi kézikönyv megírása. Ez a munka a MILKAU-féle *Handbuch*-hoz hasonló kollektív szintézis lesz.”¹⁷ Ennek megtervezéséhez és szerkesztéséhez is elengedhetetlen a rendszer kérdésének tisztázása. A megbeszéléshez azonban legalábbis egy vitaindító tervzet szükséges. Tanulmányomban megkísérlem ennek fölvezetését, többek között azért is, mert a probléma már évek óta élénken foglalkoztat, s 1950 óta egyetemi előadásaimban — ha nem is az alábbi részletességgel, de a mostanival azonos elvi alapvetésből kiindulva — igyekeztem a kérdésre válaszolni.

A tudományokat a dialektikus és történelmi materializmus szerint a mozgásformák szempontjából osztályozzuk.¹⁸ A társadalmi jelenségek szövevényesen összetartozó és egymásba átmenő mozgásformái ma még sok tekintetben felderítetlenek s így kiindulásként a társadalmi jelenségeket vizsgáló tudományokat egymástól inkább tárgyuk és jellegük szerint különböztetjük meg. A tárgyból és jellegből kiindulva azonban — amint látni fogjuk — eljuthatunk valamely szaktudomány, jelen esetben a könyvtártudomány által vizsgált sajátos mozgásforma felismeréséhez.

A könyvtártudomány tárgyának, tartalmának, jellegének vizsgálatában szándékosan a legegyszerűbb módszert választva, magából a szaktudomány anyagából indulunk ki. Mindenekelőtt tehát a könyvtár fogalmát és funkcióját kell meghatároznunk. S e tekintetben megelégedhetünk azzal az általánosan elfogadott megfogalmazással, hogy a könyvtár mint intézmény, könyvek rendezett, céltudatosan fejlesztett gyűjteménye a kutatás és művelődés szolgálatában.

Ebből a meghatározásból is világosan kitűnik, hogy a könyvtár két legfontosabb eleme egyrészt a könyvgyűjtemény, másrészt az a funkció, amelyet ez a gyűjtemény betölt. Amiből egyúttal az is következik, hogy könyv nélkül nincsen könyvtár, azaz minden könyvtárban a könyv az elsődleges. Ha pedig könyvtár nem létezik könyvek nélkül, akkor a könyvtáraknak mint gyűjteményeknek legsajátosabb alkotóelemét, a könyvet a könyvtártudomány tárgyának kell tekintenünk. Tehát eleve elhibázottnak látunk minden olyan felfogást, amely a könyvre vonatkozó ismereteket, annak tudományos vizsgálatát (bibliográfiát, könyvtörténetet) kizárja a könyvtártudomány tárgyköréből, illetőleg azokat segédtudományként kezeli.

Éppen abból a felismerésből, hogy a könyv a könyvtárnak s így a könyvtártudománynak is elsődleges alkotóeleme, nyilvánvaló, hogy szaktudományunk elvi alapját és egész rendszerét csak ebből kiindulva lehet helyesen kialakítani.

A könyv társadalmi-történelmi produktum. A társadalmi fejlődés viszonylag magas fokán, a rabszolgaság korának nagy folyammenti kultú-

¹⁶ KÖHALMI Béla i. m.

¹⁷ KÖHALMI Béla: *Könyvtártudományunk feladatai*. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei. VI. köt. 3—4. sz. Bp. 1954. 365. l.

¹⁸ ENGELS: *A természet dialektikája*. Bp. 1952. Szikra, 259. l.

ráiban keletkezett, egymástól függetlenül, akár csak az írás is, Kínában, Mezopotámiában és Egyiptomban. De kialakult önállóan másutt is az előbbiekkel azonos társadalmi körülmények között, bár több ezer évvel később, a középamerikai maya és azték kultúrában. Anyaga és formája egyidejűleg is más és más volt Kínában (bambuszövet), Mezopotámiában (agyagtábla) és Egyiptomban (papirusztekercs). De egy-egy kultúrán belül is megváltozott a történelem során. Így Kínában a bambuszövetet felváltotta a selyemtekercs, ezt a papírtekercs, majd a papírkötet. A Földközi-tenger mellékén az Egyiptomból elterjedt papirusztekercset kiszorította a hártvakódex, majd ezt a papírkódex és a modern nyomtatott könyv. Bármennyire is változó volt azonban a könyv anyaga és külső formája, egy nem változott meg a lényegét illetően, a könyv funkciója, amelyért a társadalom létrehozta. Hordozója és megőrzője lett az emberi gondolatnak, közvetítője és terjesztője időn és téren át az emberi tudás és ismeretek évezredek során felgyülemlett kincseinek. Ez a történelmi jelentőségű, társadalom-formáló funkció egyúttal a könyv fogalmi meghatározásának egyetlen, nem változó jegye. Hiszen a könyv a legtagabb értelemben nem egyéb, mint megőrzésre és terjesztésre szánt anyagi-alaki szempontból meghatározott foglalata az ember írásjelekkel rögzített szellemi alkotásainak. Amint láttuk, az anyagi-alaki foglalat helytől és időtől függően változhat, de állandó a *könyv társadalmi funkciója*. S a könyv egész történeti fejlődése bizonyosság arra, hogy mindaz, ami anyagi és formai kialakítása, előállításának és forgalmazásának meggyorsítása (nyomdászat, könyvkiadás, könyvkereskedelem), megőrzésének, használatának és terjesztésének kiszélesítése (könyvtárak) érdekében történt, valójában azt az egy célt szolgálja, hogy a könyv társadalmi szerepét minél tökéletesebben betölthesse. Ha pedig igaz az, hogy a könyv termelése szempontjából alapvetően fontosak azok az intézmények, amelyek a könyv előállításával és forgalmazásával foglalkoznak, ugyanígy az sem kétséges, hogy a kész könyv megőrzése, hozzáférhetővé tétele és használata tekintetében a könyvtárak azok a legmagasabb rendű intézmények, amelyeket az emberi társadalom éppen a könyv társadalmi funkciójának betöltése érdekében életre hívott. Minthogy pedig e következtetések eredményeként azt állapíthatjuk meg, hogy könyvtár csak a könyv által létezik, s egész működését és funkcióját a könyv társadalmi funkciója határozza meg s abból ered, ezek szerint tehát a *könyvtártudomány valódi átfogó elvi alapja sem lehet más, mint éppen a könyv társadalmi funkciójának, társadalmi mozgásának vizsgálata*.

Ennek az alapelvnek a helyességét a következők igazolják:

1. magából a könyvtártudomány anyagából fejtettük ki;
2. annak sajátos lényegét, a jelenség mozgásformáját ragadja meg;
3. a könyvtártudomány tartalmát és feladatát megfelelően elhatárolja minden más szaktudománytól;
4. dialektikus, átfogó és egységes szempontú;
5. szaktudományunk rendszere harmonikusként épülhet fel rá.

Az első két ponban foglaltak — az elmondottak után — alig szorulnak további bizonyításra. A 3—5. pontot azonban szeretnők kissé részletesebben is megvilágítani.

A fent említett követelményeknek sem a LEYH által is keveselt „könyv teste”, sem VORSTIUS irodalomértékesítése, sem PREDEEK szociológiája nem felelhetett meg. A most kifejtett alapelv viszont a könyvtártudományt egységes egészévé kovácsolja s éppen azáltal, hogy a benne összefoglalt vala-

mennyi ágazati diszciplinának „a könyv társadalmi funkciója” a közös vezérlő elve, ez egyúttal minden más szaktudománytól élesen el is határolja. Ezen elvi alapon a könyvtártudománynak nincs szüksége arra, hogy idegen tollakkal ékeskedjék és más szaktudományok studiumait a sajátjaként bekebelezze. Sőt ezáltal teremti önálló létalapot magának, anélkül, hogy más szaktudományok határait megsértené. Mert ennek az alapelvnek egyik jelentősége (s ez nem is csekély) abban van, hogy így a könyvtártudománynak a többiekétől eltérő sajátos szempontja új színnel, új tartalommal gazdagítja a társadalomtudományokat. Segíti és kiegészíti amazok ismereteit, mint ahogyan a többi szaktudomány is segíti és kiegészíti a könyvtártudományt.

A könyv társadalmi mozgása nem szegényes és elégtelen szempont, mint a „könyv teste”, mert például a könyvtörténetre alkalmazva, belső egységbe foglalja az eddig széthullónak vélt diszciplinákat s ugyanakkor például a könyvnyomtatás, kiadás és kereskedelem történetét nem mint ipar- és gazdaságtörténeti studiumokat fogja fel és sajátítja ki. Ezeknek a történeti szaktudományoknak megvannak a saját iparfejlődési és gazdasági szempontjai, amelyet a könyvtörténet igenis felhasznál. De a könyvtörténetnek is megvan a maga sajátos szempontja, amikor a könyvnyomtatás, kiadás és kereskedelem történetében azt vizsgálja: hogyan és milyen részük volt abban, hogy a könyv betölthesse társadalmi szerepét.

A könyvtártudománynak azonban más vonatkozásban is a maga sajátos elve szerint kell feladatait meghatároznia. A könyv társadalmi funkcióját nemcsak a múltban vizsgálja, hanem a jelenben is. A könyvtártudomány horizontja a gyakorlatban már régen kiszélesedett, nem pusztán a könyvtárra vonatkozó tudomány, jóval több annál. Egyrészt mert a könyvtár a mi új társadalmunkban nem passzív tényező többé, hivatásának meg sem tud felelni, ha például a könyvtártudomány nem foglalkozna elvi szempontból a mai könyvkiadás kérdéseivel. De ezideig éppen az hiányzott, ami a könyvnyomtatás múltját, a bibliográfia elméletét, a könyvtárak történetét, a mai könyvkiadás és a katalógusrendszerek elvi kérdéseit, ezeket a látszólag össze nem függő studiumokat egységbe foglalja, belső kapcsolataikat megvilágítja. Ilyen átfogó alapelv a könyv társadalmi funkciója, amely a könyvtártudomány feladatait nem oldja fel és nem keveri össze más szaktudományokéval.

Ez az alapelv azonban nem jelenti azt, hogy a könyvtártudományt a könyv társadalmi mozgásán kívül a könyv tartalma nem érdekli. Ellenkezőleg, hiszen a könyv társadalmi szerepét, annak tartalmi ismerete nélkül meg sem lehet ítélni. De a könyv tartalmával való beható foglalkozás, annak szakmai-irodalmi értékelése (a könyvtártudományi szakirodalmat kivéve) nem a könyvtártudomány, hanem a megfelelő szaktudományok feladata, amelyeknek eredményeit a könyvtártudomány saját célkitűzéseinek szolgálatában felhasználja. A könyvtárosnak széleskörű irodalomismeretre igen nagy szüksége van, de a könyv tartalmát értékelő ismereteket javarészen más szaktudományokból meríti. A könyvtártudománynak a többi tudománnyal való összeműködése elemi követelmény, minthogy a könyvek heterogén tartalma szükségessé teszi a könyvtártudomány számára a komplexutátásokat, amelyeket egyébként ma már egyetlen szaktudomány sem nélkülözhet.¹⁹

Az eddig elmondottakból is kitűnt, hogy a könyv társadalmi funkciója, mint alapelv, átfogó, egységes és dialektikus szempontú, amely a könyvtár-

¹⁹ Komplexutátásokra vonatkozólag l. FOGARASI Béla i. m. 3—4. l.

tudomány történeti és elméleti részét (könyvtörténet, könyvtártan) az elszakíthatatlan folyamat egységében szemléli, amennyiben minden könyvtártudományi studiumnak megvan a múltbeli, tehát történeti része és mai gyakorlatának elmélete. Ez az alapelv azonban nemcsak a diakrónikus és szinkrónikus vizsgálat elvi egységét teremti meg, hanem arra ösztönöz, hogy a kiválasztott kutatási területen belül értékeljük is: az adott történeti, illetőleg elméleti lehetőségek közül melyek bizonyultak a legeredményesebbeknek a könyv társadalmi funkciója és a társadalmi haladás szempontjából.

A történetnek és elméletnek az az elvi azonosságból eredő kapcsolata, amely biztosítja a könyvtártudomány belső rendszerezésében minden egyes ágazati tudomány története és mai elmélete között az egységet, a könyvtártudományon belül egymás között is összefűzi a különböző ágazati tudományokat és meghatározza egyúttal azok történeti-logikai egymásutánját a rendszerben. Alapelvünk azonban nem kényszerít zárt rendszer kialakítására, sőt ellenkezőleg, a könyvtártudomány tartalmi felosztásának továbbfejlesztését nemcsak lehetővé teszi, hanem meg is kívánja.

Miután meggyőződünk arról, hogy a könyvtár működését és tevékenységét a könyv funkciója határozza meg s a könyvtártudománynak is ez az elvi magja, akkor ebből le kell vonnunk azt a következtetést is, hogy a könyvtártudomány nem csupán a könyvtárszervezésre vonatkozó tanok összességét jelenti, hiszen a könyv társadalmi funkciójának betöltésére életre hívott intézmények és szervezetek között — igaz, hogy a legjelentősebb szerepet tölti be —, a könyvtár mégis csak az egyik intézmény. Ha a könyvtártudomány tárgykörét így megcsökkentanók, részt nyújtana csak az egész helyett. Feladata tehát nem lehet kisebb és kevesebb, mint amennyit a tárgyból kifejtett alapelv jelöl ki számára, azaz *a könyvtártudomány a könyv társadalmi funkciójának vizsgálatával, e funkció betöltésére vonatkozó ismeretek rendszerezésével, törvényszerűségeinek megállapításával és azoknak a gyakorlatra támaszkodó elvi-elméleti továbbfejlesztésével foglalkozik.*

Mindez azt jelenti, hogy kutatnia kell a múltban és a jelenben a könyv társadalmi mozgását, kezdve keletkezésén, előállításának körülményein. Rendszereznie kell, hogy hol, mikor, milyen és mennyi könyv jelent meg, ezek hogyan és kikhez jutottak el, milyen hatással voltak a társadalom életére, illetőleg a társadalom hogyan hatott vissza a könyv mozgására. Keresnie kell tehát e jelenségek törvényszerűségeit s rendszereznie és továbbfejlesztenie mindazokat a könyvre (bibliográfia), valamint ennek előállítására, forgalmazására (kiadás, nyomtatás, kereskedelem), gyűjtésére és használatára szervezett intézmények (könyvtárak), valamint ezek működésére vonatkozó ismereteket, amelyek a könyvet funkciójának betöltésében előmozdítják.

A könyvtártudomány alapelve és imént körvonalazott feladatai egy-szersmind kijelölik a könyvtártudomány két fő ágát, a múlttal foglalkozó történeti és a jelen gyakorlatával foglalkozó elméleti studiumok csoportját. E kettő a valóságban természetesen sohasem választható el mereven egymástól, hiszen a jelen gyakorlata a múltra épül, abból fejlődik, vagyis egy folyamat pillanatnyi eredménye, amely maga is múlttá válik. A könyvtártudomány e két főrészének jelölésére megtarthatjuk a már meghonosodott könyvtörténet, illetőleg könyvtártan elnevezéseket, noha mindkettő témaköre felosztásunkban lényegesen bővebb, mint az eddigi rendszerekben. Egyrészt, mert a könyvtörténet, alapelvünknek megfelelően a könyvtártörténetet is magába foglalja. Számunkra teljesen elfogadhatatlan az a történetfelfogás,

amely a könyv történetét ennek előállításával és forgalombahozatalával befejezte. Ez megfeleltethetett a „könyv teste”-szemléletnek, de mi, akik a könyv társadalmi mozgását a maga folyamatosságában, egészében vizsgáljuk, a régi, mereven elválasztó szemlélettel nem érthetünk egyet, annál kevésbé, hiszen a könyv élete, története igazán még csak azután kezdődik, hogy a kereskedésből a gyűjtő, a könyvtár, az olvasó, a kutató kezébe kerül. Ugyanez az elavult felfogás a könyvtártörténetet viszont teljesen elszakította a könyvtörténet többi részétől, noha az nem egyéb, mint annak szerves tartozéka, egyik fejezete. Ha tehát könyvtörténetről beszélünk, abba mindig bele kell értenünk a könyvtártörténetet is. Másrészt, a könyvtártan témaköre is kibővült, ugyancsak alapelvünk s a vele teljesen harmonizáló modern gyakorlat követelményei szerint. Nemcsak a régi, hanem a már hagyományossá vált könyvtártani studiumokkal együtt a mai könyv kiadására, forgalmazására stb. vonatkozó ismeretek rendszerezése, a kibővült könyvtári funkciók, a megnövekedett könyvtárügyi organizáció problémáinak módszeres vizsgálata és elméleti továbbfejlesztése is a könyvtártudomány diszciplinái közé tartozik.

Szaktudományunk tárgyköre és annak két fő ága rávilágít a könyvtártudomány sajátos jellegére. Ezek szerint egyik felét tekintve történeti tudomány, a jelen gyakorlatra vonatkozó elméleti része viszont alkalmazott tudomány. Tudományos szempontból nézve a két ág fontosságát, azt kell mondanunk, hogy a kettő feltételezi egymást és egyensúlyban van egymással.

Anélkül, hogy a társadalomtudományokon belül a könyvtártudomány helyét szorosabban meghatároznók, annyit kétségtelenül megállapíthatunk, hogy az ideológiai felépítménnyel, az ideológiai intézményekkel és azok történetével foglalkozó tudományok csoportjába tartozik.

4.

A könyvtártudomány tartalmi felosztásában három szempontra szeretnénk előre felhívni a figyelmet.

A könyvtárak — amint ez mindenki számára nyilvánvaló — általában a könyveket s ezek periodikus formában megjelenő változatait, a sajtótermékeket gyűjtik. A nagyobb könyvtárak túlnyomó többsége azonban nem korlátozhatja gyűjtőkörét kizárólag (kéziratok és nyomtatott) könyvekre, hanem szükségképpen ki kellett azt terjesztenie a nem könyv alakú kéziratok-, levelek-, zeneművek-, térképek-, plakátok- és más aprónyomtatványokra is. Ennek okát abban lelhetjük meg, hogy részben forrásai (kéziratok), kiegészítői (pl. térképek) a könyvekbe foglalt irodalomnak. Gyakran pedig megértésüket, értékelésüket (pl. a zeneműveket, plakátokét) segítik elő az irodalmi művek, illetőleg ezek (plakátok, metszetek stb.) szolgálnak segítségül irodalmi művek tanulmányozásában. Azonkívül, hogy a könyvvel tartalmuk, előállításuk tekintetében is rokontermékek, a tudományos kutatás szempontjából szervesen illeszkednek a könyvtárak gyűjtőkörébe, s így a könyvvel együtt e különgyűjtemények anyagát a könyvtártudomány tárgyának kell tekintenünk, akár csak a könyvet pótló, helyettesítő mikrofilm és microcard stb. gyűjteményeket is. Felosztásunkban tehát a velük foglalkozó studiumoknak helyet kell adnunk.

A könyv, valamint mindazok a vállalkozások és intézmények, amelyek ezzel kapcsolatban létrejöttek, sőt a rájuk vonatkozó ismeretek rendszerei is, a társadalmi fejlődés során történetileg alakultak ki. Céljuk, rendeltetésük, hivatásuk ugyancsak társadalmi-történeti jellegű. Helytelen volna, ha a könyvtártudomány első felosztását nem tárgyának és jellegének megfelelően, történetileg, hanem valamiféle mesterségesen kiagyalt sorrend szerint építenék fel. Természetesen a történeti renden belül az egyidejűleg, egymás mellett kibontakozó jelenségek, valamint a tárgykör szerint összetartozók, csak logikai egymásutánban számlálhatók elő. Ennélfogva az egész felosztásban történeti-logikai rendnek kell érvényesülnie.

Felosztásunk semmiképpen sem merev, zárt rendszer. Nem is lehet az, mert tudatosan számol a szükségszerű továbbfejlesztéssel. De nem törekedünk az egyes diszciplinák részletezésére sem. Inkább a rendszer egységes egészét igyekeztünk kidomborítani, mintsem aprólékos felosztását kidolgozni. Hiszen akármilyen részletezők lettünk volna is ebben, nincs olyan felosztás, amelynél még részletezőbbet ne lehetne könnyűszerrel készíteni.

Az áttekinthetőség kedvéért a könyvtártudomány rendszerét táblázatban állítottuk össze.

Ebben a könyvtörténetet nem részleteztük oly mértékben, mint a könyvtártant, hiszen a mai könyvtártani studiumok eléggé rávilágítanak arra, hogy milyen megfelelő ágazati kutatásokat kell végeznünk, akár a könyvnyomtatás, akár a kéziratosság korának vizsgálatában. A felosztásban mindenütt csak röviden, egy-egy szóval utaltunk a témára, de mind a könyvtörténeti, mind a könyvtártani kutatásban elemi követelménynek tekintjük az értékelés szempontját. A problémák kidolgozása sohasem rekedhet meg a pusztá ténymegállapításnál, nem lehet csupán leíró jellegű, mert igazi tudományos értéke csak az adatokból leszűrt helyes következtetéseknek, általánosítható elvi, elméleti eredményeknek van. Éppen ezt a célt biztosítja a dialektikus és történelmi materializmus módszerének alkalmazása, amelynek természetesen a könyvtártudományban is teljes egészében érvényesülnie kell.

A felosztást a könyvtártudomány története, illetőleg annak mai elmélete vezeti be (l. a táblázatot). Ezután következik a könyvtártudomány két fő ágának: a könyvtörténetnek, illetőleg könyvtártannak további részletezése. Mindkettőben az 1. és 2. fejezet a könyvre, a 3–6. pedig a könyvtárra vonatkozó ismereteket rendszerezi. A könyvtörténet a mindenkori társadalmi-történeti fejlődésen belül a könyvek és könyvtárak szerepét, történetét vizsgálja, a könyvtártan pedig a mai könyvek és könyvtárak elvi, elméleti problémáival foglalkozik a jelen és a jövő társadalmi fejlődése szempontjából.

A két ág fejezeteinek egymásutánjában a történeti sorrend érvényesül. Elöl a könyv előzményeire, kialakulására, fogalmára, termelésére és forgalmazására, majd a sajtóügyre vonatkozó diszciplinák állnak. A könyv fogalma — minthogy a könyv anyaga és alakja a fejlődés folyamán többször is megváltozott, az anyagára és alakjára vonatkozó jegyeket is újak váltották fel — történetileg szintén változó fogalom, amelynek egyetlen jegye, a könyv funkciója, maradt csak állandó. A könyv előállítás, kiadása és kereskedelme természetesen a könyvtörténet folyamán eléggé későn választható csak olyan határozottan külön, amint azt felosztásunkban tettük. Hosszú időn át az előállító egyszemélyben kiadó és kereskedő is. Sőt koronként a könyvtárak is ellátnak bizonyos mértékig efféle tevékenységet, pl. az antik világ leg híresebb alexandriai könyvtára saját műhelyében megrendelésre idegeneknek

is készített másolatokat. Hasonló ehhez a mai könyvtárak mikrofilm- és mikrocárd-szolgálat, amely ugyan szintén nem kereskedelmi vállalkozás, de egyik jelentősége éppen az, hogy akkor segít, amikor a könyvkiadás és kereskedelem nem tudja kielégíteni a kutatás igényeit. Az előállítás, kiadás, kereskedelem és a könyvtárak tevékenysége nemcsak kiegészíti egymást, hanem sokszorosan össze is fonódik, amit az imént említett példán kívül még számos mással is megerősíthetünk. Így a középkori kolostori könyvtárak egyúttal másolóműhelyek is; a nagyközönség igényeit szolgáló legelső, újabbnak kölcsonkönyvtárakat pedig sokféle (így nálunk is) könyvkereskedők rendezik be saját üzlethelyiségekben.

Felosztásunk történeti-logikai rendjében a bibliográfia és annak története, a könyv előállítása és forgalmazása után, mint a könyvismeret második főrésze logikusan illeszkedik egyfelől a könyvtörténetbe, másfelől a könyvtár-tanba. Történeti kifejlődését illetően ugyan nem előzi meg a könyvtárakat, célját és lényegét tekintve azonban a könyvismereti studiumok közé tartozik, hiszen a bibliográfiai leírás adatai a könyv megismerését és annak minden más kiadványtól (másolattól) való megkülönböztetését szolgálják. Ugyanakkor azonban a bibliográfia szorosan összefügg a könyvtárak gyűjteményeivel s a bibliográfiák elmélete és szerkesztése elsőrendű könyvtári feladat. (Ezért beletartozik a Könyvtári funkciók: γ) könyvtártudományi kutatás című pontjába is; 1. a táblázaton a Könyvtártan 3. fejezetét.) Ez a könyvtárnak egyúttal egyik olyan tevékenysége, amellyel saját falain és gyűjteményén túl is kihat a könyv társadalmi mozgására. Az általános, nemzeti, szak- stb. bibliográfiákban feldolgozott könyvanyag rendszerint nem egyetlen könyvtárban, hanem legfeljebb a könyvtárak összességében lelhető fel, sőt a bibliográfiák leírják — igen helyesen — azokat a műveket is, amelyekből ma már egyetlen példány sem ismeretes. Így a bibliográfia túlmutat a könyvtárakon, részben kevesebbet tartalmaz (minthogy a legnagyobb gonddal szerkesztett bibliográfia sem lehet teljes), részben többet, mint a könyvtárak állománya együttvéve. A megjelent könyvek összességét a könyvtárak gyűjteményeivel a bibliográfia, mint a könyvek „irodalmi gyűjteménye” foglalja egybe. Ennél fogva összegezője egyrészt a könyvismeretnek, másrészt bevezető az általános irodalomismeretbe s ezáltal társtudománya is minden más szaktudománynak.

A könyvismeret egyúttal alapja és előfeltétele, nélkülözhetetlen eszköze a könyvtári gyűjteményszervezésnek és használatnak. Az ember könyvekben rögzített szellemi alkotásainak kiadása, forgalombahozatala, a bibliográfiákban történő nyilvántartása azonban csak fél út ahhoz, hogy a könyv hivatását betölthesse. Már a könyv kialakulásával párhuzamosan a társadalom részben magánjellegű gyűjteményeket, részben hivatali, hatósági szervei által olyan intézményeket hoz létre, amelyek a könyveket céltudatosan gyűjtik és rendezetten megóvják, hovatovább pedig használatukat is mind szélesebb körben lehetővé teszik. Az ősi kínai, sumir, vagy akár a görög-római könyvtáraktól azonban több ezer éves fejlődés vezet el a mai tömegkönyvtárak és nyilvános nagykönyvtárak sokrétű gyűjteményeinek, funkcióinak és bonyolult munkaszervezetének kialakulásához. A könyvtár csak legújabbban vált a társadalom egyik valóban aktív formálójává, és a könyvekre és könyvtárakra vonatkozó mindenfajta tudományos kutatás is csak fokozatosan talált otthonra és művelőkre bennük. Ma valamennyi nagykönyvtár funkciói között ott kell, hogy szerepeljen a könyvtártudománynak modern, mind a könyvismeretre, mind pedig a könyvtárismeretre kiterjedő művelése. Természetesen nem foglal-

kozhat minden könyvtár valamennyi könyvtártudományi problémával. Mint ahogy a működési terület és gyűjtőkör szempontjából is megoszlanak, típusokra bonthatók a könyvtárak, a könyvtártudományi feladatok is eszerint oszthatók meg közöttük. Nem egy vagy egynéhány könyvtár, hanem csak a könyvtárak összessége oldhatja meg az összes feladatokat. De ugyanígy nem egy vagy egynéhány, hanem a nagy könyvtárak és az általuk irányított kisebbek együttvéve látják el azt a szerepet, hogy a könyv a legmagasabb igényű tudományos kutatás és a legszélesebb körű népművelés céljait aktív módon s mentől hiánytalanabbul kielégíthesse. Éppen e feladatai és szerepe miatt jelentettük ki, hogy a könyvtár a legfontosabb és legmagasabbrendű intézmény, amelyet a társadalom a könyv élete, funkciójának betöltése szempontjából létre hozott.

Az előbb elmondottak azt is kétségtelenné teszik, hogy bár a könyvtáraknak sokféle típusa van, a könyvtárügy egy és oszthatatlan. A könyvtártudománynak pedig egyaránt kell foglalkoznia valamennyi könyvtártípus tudományos problémáival. Táblázatunkban röviden utaltunk is erre.

A felosztás 3. fejezetében a könyvtárakra, mint gyűjteményekre vonatkozó történeti, illetőleg elméleti studiumokat csoportosítottuk négy alfejezet köré: *a)* a könyvtár fogalma, típusai, gyűjtőköre, feladatai; *b)* gyűjteményszervezés; *c)* könyvtári funkciók; *d)* könyvtárigazgatás és személyzet. A 4. fejezet a könyvtárat mint célépítményt tanulmányozza, de mint minden könyvtárról szóló fejezetben, ebben is könyvtártípusok szerint kell a könyvtártervezés, berendezés és technikai felszerelés kérdéseit vizsgálnia. Nem lehet ez másképpen a következő 5. fejezetben sem. A könyvtári munkatársak képzésében is figyelemmel kell lenni az általános követelmények mellett a könyvtártípusok sajátos szükségleteire, nemcsak az egyetemi és középfokú oktatásban, hanem a könyvtárosok továbbképzésében is. Végül a 6. fejezetben foglaltuk össze a könyvtárügyre, a könyvtárpolitika irányelveire, a könyvvvel, a könyvtárakkal, könyvtárosok érdekeivel foglalkozó állami és társadalmi szervezetek és intézmények (tehát nem a közvetlenül könyvnyomtatói, kiadói, kereskedelmi és nem a könyvtári gyakorlatot folytató, hanem ezeket összefogó, irányító szervek) célkitűzéseire, tervező, jogszabályalkotó és végrehajtó működésére vonatkozó vizsgálatokat.

A könyvtártudománynak ahhoz, hogy feladatait elláthassa, eredményeivel az emberiség fejlődésének helyes megértését előmozdítsa és a társadalom továbbhaladását szolgálja, szüksége van más szaktudományok támogatására, mint ahogy valamennyi tudománynak is szüksége van a többiek segítségére. Noha a könyvtártudománynak minden tudománnyal vannak kapcsolatai (hiszen a tudományos ismeretek általában könyvekben halmozódnak fel), ezek közül mégis ki kell emelnünk azokat a szaktudományokat, amelyekkel problémái gyakran alig szétválaszthatóan összefonódnak, vizsgálódásuk tárgya azonos, szempontjaik azonban különbözőek, kutatási területük egymást kiegészíti. Ezeket a könyvtártudomány társtudományainak kell tekintenünk. Ilyenek mindenekelőtt az irodalom- és tudománytörténet, a történelem, nyelvtudomány, filozófia, lélektan és pedagógia. Korántsem állítjuk, hogy ezzel a társtudományok körét kimerítettük, csupán a legfontosabbakat kívántuk megemlíteni. Az irodalom- és tudománytörténeti, történelmi, nyelvészeti ismeretekre általában a könyvtörténet, a könyvtermelés és forgalmazás, a bibliográfia, a könyvtári gyűjteményszervezés, valamint az olvasó- és kutatószolgálat vizsgálatában, a filozófiára különösen az osztá-

lyozásban, a lélektanra és pedagógiára pedig az olvasók irányításának, nevelésének elemzésében van leginkább szükség. Viszont az is nyilvánvaló, hogy a könyvtártudomány elsősorban ezeknek a társadalmi-történeti tudományoknak nyújt segítséget (pl. könyvtörténet az irodalom és tudománytörténetnek, írástörténet a nyelvtudománynak stb.).

Anélkül, hogy megismételnék azt, amit már más vonatkozásban eddig a könyvtártudománynak egyéb tudományokhoz való viszonyáról mondtunk, az előadottak után csak újra megállapíthatjuk: azáltal, hogy a könyvtártudomány a könyv társadalmi szerepét vizsgálja és arra törekszik, hogy a könyvekben összegyűjtött emberi tudást és ismereteket az általános művelődés és a tudományos haladás számára minél kiterjedtebben felhasználhatóvá tegye, azaz jelentős mértékben hozzájáruljon a társadalmi fejlődés biztosításához és irányításához, mindezen sajátos feladatai révén a könyvtártudomány önelvű szaktudományként szervesen és hasznosan illeszkedik bele a tudományok egyetemes rendszerébe s egészíti ki a többi tudomány célkitűzéseit.

A könyvtártudománynak tárgyából most kifejtett elvi alapja, fogalma, feladatai, rendszere elméleti jellegűek, amelyek közvetlenül a tudományos kutatást kívánják szolgálni, s így ez a felosztás például nem szükségképpen azonos egy, a könyvtárosképzést szolgáló gyakorlati rendszerrel. Mennyit, hogyan és milyen elrendezésben veszünk fel ebből az egyetemi oktatás vagy a felsőbbfokú könyvtáros továbbképzés programjába, azt a tapasztalati-didaktikai szempontok határozzák meg. Az is nyilvánvaló, hogy nem minden ismeret tartozik a könyvtártudomány tárgykörébe, amire a könyvtárosnak hivatása gyakorlása közben szüksége van. Ezek kiválasztása más szaktudományok területéről az oktatás számára, valamint a könyvtártudománynak tantervi felosztása és kidolgozása nem e tanulmány feladata, hanem külön megvitatást igényel. De a fentebb előadottakat igenis alapul használhatjuk fel az oktatás és általában a praktikum számára is.

Meggyőződésünk, hogy abból a zsákutcából, amelybe a polgári szemlélet a könyvtártudományt vitte, a mi társadalmi fejlődésünk mutatta meg a kivezető utat. Ez vezetett el ahhoz a „szellemi mag”-hoz, amelyet LEYH oly igen hiányolt s amelyre a könyvtártudomány egységes rendszerét felépíthettük. Úgy véljük, sikerült a könyvtártudomány elvi alapját helyesen meghatározni és ebből folyó feladatainak és felosztásának legfőbb kereteit megvonnunk, s így — noha a részleteket még külön-külön tanulmányoznunk kell — a könyvtártudomány elméletileg szilárdan megalapozott, önálló és továbbfejleszthető szaktudományként áll előttünk.

VARJAS BÉLA

BÉLA VARJAS: GRUNDPRINZIP UND SYSTEM DER BIBLIOTHEKS- WISSENSCHAFT

Im ersten Teile seiner Untersuchung bietet der Verfasser einen knappen Überblick über die geschichtliche Entwicklung der Bibliothekswissenschaft. Der Ausdruck *Bibliothekswissenschaft* wurde zum erstenmal von Martin SCHRETTINGER in seinem 1808 erschienenen Handbuche gebraucht, in dem er die auf die bibliothekarische Geschäftsführung bezüglichen Kenntnisse zu systematisieren trachtete — im wesentlichen also all das, was man heute als Bibliothekslehre zu bezeichnen pflegt. SCHRETTINGER versuchte jedoch nicht, den historischen Zweig der Bibliothekswissenschaft mit der Theorie der bibliothekarischen Praxis in ein gemeinsames System zu bringen, es

taten dies noch geraume Zeit hindurch auch andere Fachleute nicht. Bis gegen Ende des Jahrhunderts lebten Buchgeschichte, Bibliographie und Bibliothekswissenschaft nebeneinander her und entwickelten sich sozusagen unabhängig voneinander. Zeitweise rückte eine oder die andere dieser Disziplinen mehr in den Vordergrund, den jeweiligen Ansprüchen gemäss, welche die gesellschaftliche Entwicklung den Bibliotheken gegenüber erhob. Erst im Laufe der letzten 50 Jahre kam die Ansicht zur Geltung, dass Buch- und Bibliotheksgeschichte, sowie Bibliothekslehre *gemeinsam* die Bibliothekswissenschaft ausmachen. In Deutschland unternahm man es nun von verschiedenen Seiten her, das System der Bibliothekswissenschaft auszubauen, und ihre Aufgaben näher zu bestimmen. Adolf v. HARNACK warf — wenn auch mit gewisser Einseitigkeit — fruchtbringende Gedanken auf, indem er der Bibliothekswissenschaft die Untersuchung des »modernen Buches« zum Ziele setzte. LEIDINGER und MILKAU betonten demgegenüber die Bedeutung der historischen Studien im Rahmen der Bibliothekswissenschaft. Jeder von ihnen beging jedoch den Fehler, bei der Gliederung der Bibliothekswissenschaft entweder einzelne Disziplinen, die organische Bestandteile, spezifische Zweige der Bibliothekswissenschaft sind (Buchgeschichte, Bibliographie), auszulassen, bzw. als Hilfsdisziplinen zu qualifizieren, oder aber selbständige Fachwissenschaften (Literaturgeschichte, Wissenschaftsgeschichte) als spezifische Bestandteile der Bibliothekswissenschaft zu betrachten, wo doch letztere für die Bibliothekswissenschaft nur als Hilfswissenschaften in Frage kommen können. Diese Fehler waren z. T. unabwendbare Folgeerscheinungen der schwerwiegenden Tatsache, dass es allen bisherigen Systematisierungen an einem globalen, einheitlichen, das Wesen des Gegenstandes erfassenden und ausdrückenden prinzipiellen Gesichtspunkt mangelte. Auf dieses Hauptübel der bürgerlichen Bibliothekswissenschaft hat schon Georg LEYH hingewiesen (*Handbuch der Bibliothekswissenschaft*, Leipzig 1940. Bd. 3. S. 750.). Die Auseinandersetzungen über die Bibliothekswissenschaft lebten nach dem Zweiten Weltkrieg im J. 1949 wieder auf und nun trachteten die Bibliothekare — der Mahnung LEYHS eingedenk — eben das Grundprinzip der Bibliothekswissenschaft klarzustellen und deren System hierauf zu gründen. Als erster versuchte dies Joris VORSTIUS, wobei er als Hauptaufgabe, als leitendes Prinzip der Bibliothekswissenschaft »die Auswertung der in den Bibliotheken niedergelegten Literatur zu verschiedenen kulturellen Zwecken« bezeichnete. Zweifellos ist die Literaturauswertung eine bibliothekarische Aufgabe, als Grundprinzip der Bibliothekswissenschaft kann diese jedoch trotzdem nicht akzeptiert werden, da sie nicht die Gesamtheit der bibliothekswissenschaftlichen Aufgaben umschliesst, sondern bloss einen Teil davon erfasst. VORSTIUS selbst sieht sich demzufolge gezwungen, bei der Gliederung der Bibliothekswissenschaft von einer viel breiteren — seiner Benennung nach philosophisch-soziologischen — Basis auszugehen. Jedoch vermengt auch er in seinem System spezifische Zweige der Bibliothekswissenschaft mit anderen Fachwissenschaften. Zwischen der Buchgeschichte und der Bibliotheksgeschichte vermag er keinen inneren Zusammenhang zu schaffen, er trennt eines vom andern und geht so weit, Buchgeschichte als blosses Hilfsdisziplin zu behandeln. Ähnlich verfuhr Albert PREDEEK, als er es unternahm, das Grundprinzip der Bibliothekswissenschaft zu umreissen und eine neue System zu schaffen. Für ihn ist sogar auch die Bibliographie eine blosses Hilfswissenschaft. Auch PREDEEKs Grundlegung selbst ist verfehlt. Seinen Worten nach sollte »die Schaffung einer Soziologie des Buches und der Bibliothek« die eigentliche Aufgabe der Bibliothekswissenschaft sein. Die am Äusserlichen haftenden und von aussen her adaptierten Gesichtspunkte der bürgerlichen Soziologie sind aber als prinzipielle Grundlage einer Fachwissenschaft nicht annehmbar. Die Grundsätze sind aus der Fachwissenschaft selbst, aus deren Gegenstand zu entwickeln. — PREDEEK ist es auch nicht gelungen, von seiner Konzeption ausgehend, ein einheitliches System zu schaffen. Seine Gliederung ist gekünstelt, die Hilfswissenschaften nehmen darin einen überwiegenden Teil ein, was offensichtlich noch ein Überrest der Ansicht ist, in die Bibliothekswissenschaft sollte jeder Wissensstoff, dessen der Bibliothekar bedarf, hineingezwängt werden, wo ja doch die erforderliche vielseitige Erudition des Bibliothekars und das System der Bibliothekswissenschaft nicht Begriffe identischen Inhalts sind. Die bürgerliche Gelehrsamkeit vermochte also das eigentliche Grundprinzip der Bibliothekswissenschaft nicht zu erkennen und war demzufolge nicht imstande, das System dieser Wissenschaft in befriedigender Weise, harmonisch und einheitlich auszubauen.

Im zweiten Teile der vorliegenden Untersuchung wird das Grundprinzip der Bibliothekswissenschaft, von deren Stoffe ausgehend, klargelegt. Die zwei wichtigsten Elemente des Begriffs der Bibliothek sind: einerseits die Büchersammlung, andern-

teils die Funktion, die von der Büchersammlung erfüllt wird. Woraus zugleich folgt, dass in jeder Bibliothek das Buch das Primäre ist, dass also dieses spezifischste Element der Bibliothek als der Gegenstand der Bibliothekswissenschaft anzusehen ist. Das Buch jedoch ist — im weitesten Sinne des Wortes — nichts anderes als ein zum Bewahren und zur Verbreitung bestimmter, stofflich-formal determinierter Träger der schriftlich festgehaltenen Geistesschöpfungen des Menschen. Material und Form des Buches ändern sich je nach Ort und Zeit im Ablauf der Geschichte, konstant aber blieb *die gesellschaftliche Funktion des Buches*, zu deren Erfüllung es von der Gesellschaft geschaffen wurde. Da die Existenz der Bibliothek durch das Buch bedingt ist und ihre ganze Wirksamkeit und Funktion von der gesellschaftlichen Funktion des Buches bestimmt wird, *kann nichts anderes die wahrhaft umfassende prinzipielle Grundlage der Bibliothekswissenschaft sein, als eben die Untersuchung der gesellschaftlichen Funktion, der gesellschaftlichen Bewegung des Buches*. Dieses hier niedergelegte Prinzip schweisst die Bibliothekswissenschaft zu einem einheitlichen Ganzen zusammen und gerade dadurch, dass »die gesellschaftliche Funktion des Buches« als gemeinsames Leitprinzip aller der darin beschlossenen Zweigdisziplinen gilt, wird die Bibliothekswissenschaft auch gegen die übrigen Fachwissenschaften klar abgegrenzt. Denn die Bedeutung dieses Grundprinzips liegt nicht zum geringsten gerade darin, dass dadurch eine bisher ignorierte Lücke im Bereich der Gesellschaftswissenschaften organisch ausgefüllt wird.

Aus diesem Grundprinzip folgt nicht, dass sich die Bibliothekswissenschaft dem Inhalte der Bücher gegenüber gleichgültig verhält. Dies ist keineswegs der Fall — könnte ja doch die Rolle, die das Buch im Leben der Gesellschaft spielt, ohne Kenntnis seines Inhalts überhaupt nicht beurteilt werden. Aber die Werke (abgesehen von der bibliothekswissenschaftlichen Literatur) fachlich-literarisch zu werten, ist nicht Aufgabe der Bibliothekswissenschaft, sondern die der entsprechenden Fachwissenschaften. Enge Zusammenarbeit der Bibliothekswissenschaft mit allen anderen Fachwissenschaften ist unerlässlich, da der heterogene Inhalt der Bücher komplexe Untersuchungen erfordert, die heute keine einzige Fachwissenschaft mehr entbehren kann.

Die notwendige Verbindung der Buchgeschichte mit der Bibliothekslehre, die eine Konsequenz des identischen Grundprinzips ist, sichert einerseits innerhalb des Systems der Bibliothekswissenschaft die Einheit der Geschichte und der heutigen Theorie jeder einzelnen Teildisziplin, andernteils werden hiedurch die einzelnen Wissenszweige auch gegenseitig miteinander verbunden, und es wird zugleich ihr geschichtlich-logisches Nacheinander im Systeme bestimmt.

Die Aufgabe der Bibliothekswissenschaft kann nicht geringer sein als es ihr das, aus dem Gegenstand dieser Wissenschaft ermittelte Grundprinzip vorschreibt, d. i.: *Untersuchung der gesellschaftlichen Funktion des Buches, Systematisierung der auf die Erfüllung der gesellschaftlichen Funktion des Buches bezüglichen Kenntnisse, Feststellung ihrer Gesetzmässigkeiten und, auf die Praxis gestützt, prinzipiell-theoretische Weiterentwicklung dieser Kenntnisse*. Dies alles will besagen, dass die Bibliothekswissenschaft die gesellschaftliche Bewegung des Buches in Vergangenheit und Gegenwart zu untersuchen hat, anfangen von dessen Ursprüngen und den Umständen seiner Herstellung; sie hat festzustellen, wo, wann, wieviel und was für Bücher erschienen sind, auf welchem Wege und zu wem diese Bücher gelangten, welche Wirkung sie auf das Leben der Gesellschaft ausübten, bzw. wie die Gesellschaft auf die Bewegung der Bücher rückwirkte. Die Bibliothekswissenschaft hat also die Gesetzmässigkeiten aller dieser Erscheinungen zu ermitteln und alle die Kenntnisse zu systematisieren und fortzubilden, die sich auf das Buch (Bibliographie), sowie auf dessen Herstellung (Ausgabe, Druck, Buchhandel), auf die, zur Sammlung und Benützung von Büchern organisierten Institutionen (Bibliotheken) und auf deren, das Buch in der Erfüllung seiner Funktion fördernde Wirksamkeit beziehen.

Das Grundprinzip der Bibliothekswissenschaft und die soeben umrissenen Aufgaben bestimmen zugleich die beiden Hauptzweige der Bibliothekswissenschaft: die Gruppe der sich mit der Vergangenheit, und die Gruppe der sich mit der Gegenwart befassenden theoretischen Studien. Zur Benennung dieser zwei Hauptteile können die bereits eingebürgerten Bezeichnungen »Buchgeschichte«, bzw. »Bibliothekswissenschaft« beibehalten werden, obgleich der Themenkreis beider in unserem System viel weiter gespannt ist, als in allen bisherigen. Wir brauchen von dieser Bezeichnung z. T. auch deshalb nicht abzugehen, weil z. B. in die Buchgeschichte, unserem Grundprinzip entsprechend, als besonderes Kapitel auch die Bibliotheksgeschichte mit einbeschlossen ist. Unannehmbar erscheint uns die Auffassung, dass die Geschichte des Buches abgeschlossen ist, sobald es hergestellt und in Umlauf gebracht wurde, beginnt ja

doch das Leben, die Geschichte des Buches eigentlich erst dann, wenn es aus der Buchhandlung in den Besitz des Sammlers, der Bibliothek, des Lesers, des Forschers übergeht.

Das Buch sowohl als auch alle Unternehmungen und Institutionen, die im Zusammenhang damit zustandekamen, sowie die Systematisierungen der diesbezüglichen Kenntnisse sind im Laufe der gesellschaftlichen Entwicklung entstandene historische Gebilde. Es wäre verfehlt, wollten wir die innere Gliederung der Bibliothekswissenschaft nicht, ihrem Stoffe und Charakter entsprechend, historisch, sondern auf Grund einer künstlich ausgeklügelten Reihenfolge durchführen. Selbstverständlich können innerhalb der historischen Einordnung die sich gleichzeitig, nebeneinander entfaltenden, sowie die thematisch zusammengehörigen Erscheinungen nur in logischem Nacheinander dargestellt werden. Die Aufteilung innerhalb des Systems darf keinesfalls starr, streng geschlossen sein; die notwendige Weiterentwicklung ist bewusst in Rechnung zu ziehen.

Das System der Bibliothekswissenschaft veranschaulicht der Verfasser mittels einer Tabelle. Es wird hier die Buchgeschichte weniger ausführlich berücksichtigt, als die Bibliothekslehre, da die gegenwärtigen Erscheinungen untersuchenden Studien des letzten Hauptzweiges zur Genüge erkennen lassen, welche entsprechenden Spezialuntersuchungen sowohl für die Zeit der handschriftlichen Überlieferung, als auch für die Epoche des Buchdrucks durchgeführt werden müssen. An der Spitze der Einteilung figuriert die Geschichte der Bibliothekswissenschaft, bzw. deren heutige Theoretik. Hierauf folgt die weitere Gliederung der beiden Hauptzweige, d. h. der Buchgeschichte und der Bibliothekslehre. Bei beiden werden in Kapitel 1. und 2. die auf das Buch, in den Kapiteln 3—6. die auf die Bibliothek bezüglichen Kenntnisse systematisiert. In der Reihenfolge der einzelnen Kapitel jedes der beiden Hauptzweige kommt die historische Folge zur Geltung. Voran gehen die auf die Entstehung, den Begriff, die Herstellung und den Vertrieb des Buches, sodann die auf das Pressewesen bezüglichen Disziplinen. Nach dem Kapitel über die Herstellung und In-Umlaufsetzung des Buches fügt sich, als zweiter Hauptteil der Bücherkunde, die Bibliographie und ihre Geschichte einerseits in die Buchgeschichte, andererseits in die Bibliothekslehre logisch ein. Was die historische Entwicklung der Bibliographie anbelangt, ging diese der Bibliotheken zwar nicht voraus, ihrem Zweck und Wesen nach gehört sie jedoch zu den bücherkundlichen Studien. Im 3. Kapitel der Aufteilung bilden die, die Bibliotheken als Sammlungen betreffenden historischen, bzw. theoretischen Disziplinen 4 Untergruppen: *a)* Begriff der Bibliothek, Bibliothekstypen; *b)* Organisation der Büchersammlung; *c)* Funktionen der Bibliothek; *d)* Bibliotheksverwaltung und Personal. Das 4. Kapitel untersucht die Bibliothek als Zweckbau, das 5. handelt von der beruflichen Ausbildung der Bibliothekare und das 6. befasst sich mit den Problemen des Bibliothekswesens im engerem Sinne (Büchereipolitik, Bibliotheksstatistik des Landes, Verteilung der Bibliotheken, Rechtsnormen, einheimische und internationale Organisationen des Bibliothekswesens, usw.) Durch das Prinzip der »gesellschaftlichen Funktion des Buches« sind also die spezifischen Aufgaben der Bibliothekswissenschaft erhellt, die sie als theoretisch fest verankerte, eigengesetzliche Fachwissenschaft erkennen lassen; von demselben Grundprinzip ausgehend kann auch das einheitliche innere System der gesamten Bibliothekswissenschaft ausgebaut werden.

OSZK

Digitized by Google

OSZAK

Graduate School of Engineering

